О. О. ТАРАНЕНКО

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ І ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (на матеріалах української мови кінця XX — початку XXI ст.). III [1]

У статті розглядаються основні тенденції номінативно-аксіологічної переорієнтації в розвитку лексико-фразеологічного складу, системи словотворчих засобів та арсеналу стилістичних засобів української мови кінця XX — початку XXI ст., яка відбувається насамперед у суспільно-політичній та суспільно-економічній тематичних сферах. Вони полягають в орієнтуванні, з одного боку, на нове, критичне осмислення попередньої системи соціально-політичних і морально-духовних цінностей суспільства, а з другого, — на формування нової системи суспільних цінностей: це, по-перше, актуалізація традиційних і «загальнолюдських» соціальних, моральних, духовних орієнтирів і пріоритетів, по-друге, відродження і посилення мовної репрезентації національно-державних аспектів України і, по-третє, рівняння на «європейські» та «світові» цінності.

Ключові слова: «переоцінка цінностей» у мові, ключові слова в українській мові новітнього періоду, номінативно-аксіологічні тенденції в українській мові новітнього періоду.

г) активізація вживання слів *Україна* (у розумінні рідної країни українців), *українець*, *українка*, *український* [2] — не тільки в суто номінативній функції, що цілком зрозуміло, а й з конотаціями національного самоствердження, гордості (у мові публіцистики, поезії), у літературі для дітей з метою виховання в дусі українського патріотизму наприклад: «Починається наша історія / На новій, на чистій сторінці. / Відтепер в піднебеснім просторі / *Українці* ми! *Українці*!» (Г. Гордасевич); «…А я просто *українка*, *україночка*…» [3]; «Я дитина *українська* : Літературно-історична читанка» (Тернопіль, 1991, 1993); за зразком давно вже відомого в Польщі патріотичного вірша для дітей: «Kto ty jesteś? / Polak mały! / Jaki znak twój? / Orzel biały! / Gdzie ty mieszkasz? / Między swemi! / W jakim kraju? /

[1] Див. початок: Мовознавство.— 2012.— № 3.— С. 3–31; № 5.— С. 13–38.

[2] У радянський час слова *Україна*, *український* у застосуванні до осіб та реалій цього періоду в текстах соціально-гуманітарної сфери бажано було вживати разом з означенням *радянський*: «Хай живе *Радянська Україна*!» (в офіційних привітаннях під час святкових демонстрацій та на інших урочистих заходах), *українська радянська інтелігенція*, «*Українська Радянська Енциклопедія*» і под. Серед гуманітарної інтелігенції побутувала оповідь про те, що В.Сосюра якось у відповідь на подібні рекомендації нібито відповів: «А як же "Укрспирт", "Укрцукор" (типові найменування виробничих і т. ін. об'єднань, установ в УРСР. — *О. Т.*)? Вони ж без *радянський*…»

[3] Слова з досить відомої в 90-х роках патріотичної пісні у виконанні Оксани Білозір на слова А. Демиденка (музика Г. Татарченка): «Не одні хани у полон мене брали, / Били-вбивали, на чужину гнали, / А я не скорилася, із сльози відродилася, / *Україною* ж я народилася» — з приспівом: «Кажуть люди: я сама наче квіточка, / Що пливуть мої слова, як та річечка, / Що душа моя співає, мов сопілочка. / А я просто *українка*, *україночка*».

© О. О. ТАРАНЕНКО, 2012

W Polskiej ziemi! / … / Co jej winien? / Oddać życie!» [4] — пропонують його українські варіанти: «Хто ти такий? / *Українець* малий! / Який знак твій? / Тризуб золотий! / Де ти живеш? / Між своїми! / В якім краю? / В *Україні*! /…» [5]. Відбулася значна активізація вживання номінативного словосполучення *українська мова*, оскільки вона стала державною мовою країни, а також її перифразів *рідна мова*, яке за відсутності інших уточнень тепер розуміється в побутовому мовленні звичайно саме щодо української мови (став уживатися також похідний прикметник *рідномовний*, відомий до цього насамперед у мововжитку І. Огієнка), і «*солов'їна мова*» (останній — характеристика української мови з відомого вірша В. Сосюри «Любіть Україну» — з поетичного свіжого образу вже встиг стати штампом [6]). Перифраз «*Рідна мова*» вже фігурує як назва шкільних підручників і посібників з української мови; у радянський час це означення було лише в назві «Родная речь» — підручниках російської мови для початкової школи, які використовувалися не тільки в межах Росії, що, звичайно, цілком природно, але і в «національних» республіках у школах з неросійськими мовами викладання, що не могло не викликати враження принаймні нелогічності такої назви [7]. (Див. також у 4.2.4 про виникнення і вживання слова *україномовний* / *українськомовний*).

У загальному номінативному комплексі на позначення України активізувалося вживання відомого перифраза *ненька Україна* (з пестливим синонімом до слова *мати*), який тісно асоціюється з Україною вже понад півтора століття — після широковідомих Шевченкових рядків: «Привітай же, моя ненько! / Моя Україно! / Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину», але в радянські часи був небажаним як «націоналістичний» [8]. Однак його емоційно-конотативний фон, як і раніше, лишається неоднозначним. З одного боку, вживання цього перифраза свідчить про пієтет до України, відданість їй: «Радіють святі небеса, радіє *ненька Україна*, адже ми всі діти Божі» (Голос Православ'я, 2001, № 18); «Шановні мої краяни, шановні українці! Сьогодні Бог дав нам востаннє шанс відстояти *неньку Україну*, прийти і проголосувати (під час виборів до Верховної Ра-

[4] Так, за даними одного із соціологічних опитів польських студентів і учнів, на запитання «Хто ти?» близько 72 % дали відповідь «Я поляк», а потім уже «чоловік / жінка» (бл. 70 %), «людина» (бл. 64 %), «католик / протестант» (бл. 33 %) та ін. (*Bartmiński J.* O językowym obrazie świata Polaków konca XX wieku // Polszczyzna XX wieku : Ewolucja i perspektywy rozwoju.— Warszawa, 2001.— S. 35).

[5] Див.: *Погрібний А.* По зачарованому колу століть, або Нові розмови про наболіле.— К., 2001.— С. 48–49. Пор., з іншого боку, застереження щодо того, щоб активізація в суспільному житті тематичної сфери «українського» не призводила до творення мовних штампів (особливо в публіцистиці, в мові естрадної пісенної продукції, у віршах для дітей), наприклад: «Поетичні якості цих віршів (на ранках у дитячих садках. — *О. Т.*) — ті ж самі, що й у радянські часи. Однак тепер замість "За наше счастливое детство / Спасибо, родная страна!" звучить щось на зразок: "Хай ростуть, мов квіти, / українські діти!" Активно українізується шкільний офіціоз: на шкільних святах: "Українського я роду, / З українського народу!"» (*Кононенко Є.* Вірші // Нариси української популярної культури.— К., 1998.— С. 63).

[6] Див.: *Тараненко О. О.* Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. І // Мовознавство.—2009.— № 2.— С. 15–16, 32–33.

[7] Пор., наприклад: «Я помню, что в Фастове до войны почти все разговаривали на украинском. Даже меня именовали Дубривный, а русский язык, как и польский и еврейский, был довольно редок. Когда мне купили учебник русского языка под названием "Родная речь", я удивился, так как не считал русский язык родным» (В. Дубровный.— Газ. по-киевски, 8.02.2006, с. 6).

[8] Пор., наприклад: «"*Ненька-Україна*". Словосполучення, широко вживане в мові української буржуазно-націоналістичної публіцистики…» (*Коваль А. П., Коптілов В. В.* 1000 крилатих виразів української літературної мови.— К., 1964.— С. 466). Характерно, однак, що навіть з таким тлумаченням цей вислів не було допущено до наступного видання зазначеного словника (1975 р.).

ди 28 жовтня.— *О. Т.*) за патріотів-українців!» (М. Демус, читачка. Женіть з порога яничар! — Україна молода, 20.09.2012, с. 8); «Чепурненька Австрія захоплювала мене високим рівнем цивілізації..., але почував себе в ній чужим і тужив за Україною. Образ *неньки* з бігом років в Австрії ставав усе миліший і миліший» (Л. Лук'яненко. Сповідь у камері смертників. К., 1991, с. 11) або принаймні про бажання засвідчити ці почуття; цей зворот уже пішов у практику дошкільного виховання дітей та шкільного навчання: «Система включає такі курси: 1. Цікавий світ навколо тебе (1-й клас). 2. *Україну, рідну неньку*, знай, люби і бережи (2-й клас). 3. Збережемо нашу домівку — Землю (3-й клас)» — про цикл екологічної освіти для молодших школярів (Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи. К., 2000, с. 106), у роботу державних закладів і установ, наприклад: «Слався, рідна *ненька Україна*!» (книжкова панорама на честь 21-ої річниці незалежності України, відкрита в Луганській обласній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького, серпень 2012 р.). З другого боку, перетворившись значною мірою вже на штамп від частого використання, тим більше в емоційно наснажених і оцінно-піднесених контекстах, а також, звичайно, не без впливу звичного іронізування з цього звороту з боку суспільних кіл, не прихильних до ідеї української державності, у середовищі кіл української орієнтації з прагматичнішим, не «романтичним» ставленням до комплексу української проблематики він може сприйматися як старомодно-сентиментальний образ України і також уживатися з більшою або меншою мірою іронічним забарвленням [9] — на відміну, наприклад, від без варіювання піднесених перифразів *мати Україна*, *Україна-мати* (це, звичайно, іронізування не з самого позначуваного поняття, а з того комплексу піднесено-сентиментальних конотацій, яким оточений цей перифраз; пор. подібну емоційно-оцінну неоднозначність звороту *щирий українець*: див. 4.2.1), наприклад: «Тільки абсолютний профан не знає, що лишень у сусідню Росію із нашої неймовірно багатої *Неньки* щороку вивозиться 80–100 мільйонів доларів» (І. Островський.— День, 24.10.2002, с. 5); ось пародійна інтерпретація образу України, побудована на протиставленні високої, урочистої віршової форми і безглуздого змісту з іронічним поданням традиційного для канонічних патріотичних текстів звороту *ненька Україна*:

Коли без матері дитина,
У неї доля не проста,
Так Карабах без України
Ридає, наче сирота!

Ридають гори і долини,
Вся карабахська земля,
«Ми хочемо до України!» —
Тут кожен камінь промовля!

Я знаю: правда переможе!
І зі сльозами на зубах
Пригорне *ненька Україна*
Многостраждальний Карабах!

(Юрко Позаяк. — Журн. «Зустріч», Warszawa, 1994, № 8, с. 38).

Зросла частотність уживання таких слів, відомих і давніше, а також в українській західній діаспорі, але в радянський час не фіксованих словниками, як: *українськість* (часто в лапках як ще недостатньо звичне слово) — «1) властивість за значенням *український* як національний: тісна причетність до України, всього

[9] Пор., наприклад, ще в П. Грабовського: «Не за віру батьків і не за "*неньку Україну*" боролося високе укр[аїнське] шляхетство, а за панування свого стану на Україні... А "*ненька Україна*" була нічим іншим, як лиш гаслом, під окликом котрого пануючі верстви гріли собі руки» (з листа 1901 р.).

національного українського» (*українськість поезії NN, живопису NN, певного політика, газети* і т. ін.; *дух українськості*); «2) усвідомлення цієї причетності — українська національна самосвідомість» (*почуття українськості, прилучення до українськості, не втратити своєї українськості*; «закріпити *українськість* та державність у рідному краї».— За вільну Україну, 12.07.1997); *українство* — «1) збірн. до *українець*» (*становище українства в Російській Федерації*; *національна самоорганізація українства*; «Леонід Кучма … почав публічно майже повсюдно говорити мовою, яку російськомовне населення сприймало як українську, а україномовне, ба, щире *українство* мовчки терпіло, бо ж президент-"державник" — це остання запорука того, що капосні ліві не проковтнуть Українську державу»: С. Грабовський. Україна наша совкова. — Урок української, 2001, № 7, с. 14); 2) «те саме, що *українськість* 2» (*не цуратися свого українства*; «Збережемо "Літературну Україну" — збережемо *українство* в українцях, утвердимо незалежність нашої молодої Держави» (Збережімо «Літературну Україну!» — Літ. Україна, 16.11.2000, с. 1); 3) «національний, державний, культурно-мовний рух української орієнтації» (І. Драч. Важкі уроки *українства*.— Сучасність, 1993, ч. 11; «…зведення явища модерного *українства* до "*українськості*", зрозумілої в одвічних мовно-лінгвістичних термінах, дуже звужує розуміння українського історичного процесу»: Я. Грицак. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX століття. К., 2000, с. 4) [10]. Ще одним номінативним маркером цього тематичного ряду є *україноцентризм*: «По суті, свідомо чи несвідомо, але генерал Євген Марчук успадкував *україноцентричну* традицію наших геополітичних орієнтацій, найсерйознішим представником якої був відомий філософ, поет і лікар Юрій Липа» (Б. Червак. *Україноцентризм* Євгена Марчука.— Укр. слово, 8.07.1999).

Для позначення курсу на розширення суспільних функцій української мови як державної знову з'явилася назва *українізація* (*роботи державних органів, армії, сфери освіти, церкви* та ін.): «…згадана постанова Кабміну, без сумніву, пришвидшить процес *українізації* державної виконавчої влади в Україні» (Т. Батенко, заступник голови Львівської облдержадміністрації.— Високий Замок, 3.08.2006, с. 3); «Голова Закарпатської обласної "Просвіти" Володимир Піпаш розповів, що за останні 20 років тут відбувся нормальний процес *українізації*, нині там лише одна російська школа, а колись їх було багато» (Слово Просвіти, 23.08.2012, с. 4). На відміну від періоду з 1917 р. і особливо в радянській Україні в 1923–1932 рр.,

[10] Обидва ці слова — особливо друге з них, яке вже має досить тривалу історію вживання в українській мові («А що ви, добродію, зробили для рідного краю, для рідного народу?.. Якими віршами найбільше прислужились національній справі? В чім виявилось ваше *українство*?» — О. Олесь. Патріот; «Роковини Шевченка … робили на молодь дуже велике враження і для широких кіл, які ще щільно зв'язані були з *українством*, безперечно, мали агітаційне значіння».— В. Самійленко. З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст.; воно є в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка), — починають фіксуватися в сучасних словниках української мови, закріплюються і в російській мові України: «…только ленивый сегодня не говорит об украинском, *украинстве*, самосознании нации и ее ментальности» (А. Гронская, читательница, г. Днепропетровск.— Столичные новости, 14.12.1999); «Меня попросили войти в состав правления, хотя я и не поддерживаю те силы, которые представляет Ахметов. Но, познакомившись с концепцией фонда, который будет выделять деньги на развитие *украинства*, я не смог отказаться» ([Із інтерв'ю з В. Брюховецьким].— Газета по-киевски, 26.01.2006). Їхні відповідники в інших слов'янських мовах також активізувалися протягом останнього часу: іменники з абстрактним значенням на зразок уже усталеного п. *polskość*, поки що не фіксованого словниками рос. *русскость* і давніші іменники зі збірним значенням (на їх творення, можливо, мала вплив модель збірних іменників німецької мови Deutschtum, Judentum і под.) на зразок серб. *српство*, п. *polactwo*, а також давніше відоме рос. *еврейство*.

коли поняття українізації розумілося значно ширше включно з питанням добору національних кадрів, а сама назва відповідного явища була загальноприйнятою, в тому числі офіційною, тепер це явище стосується тільки мовної сфери, а саме слово вживається лише неофіційно. Більше того, далеко не всі в колах української орієнтації вважають за доцільне користуватися цією назвою як такою, що викривляє сутність позначуваного явища, віддаючи перевагу слову *дерусифікація* [11]:

«Термін "*українізація*", який використовувався у 20-х роках..., слід визнати не адекватним суті проблеми, про яку йшлося тоді (а також і зараз), та навіть образливим. *Українізація України* — це нонсенс. Можна говорити лише про *дерусифікацію* України як засіб усунення колоніального мовного та культурологічного статусу» (О. Романів. Становлення нації.— Вісник НТШ, 1993, ч. 6–7, с. 10); «Багато галасу зчинено навколо *українізації*. Насправді тепер на державному рівні треба б проводити справжню *дерусифікацію* українського інформаційного простору, розширювати за всіма міжнародними правовими нормами інформаційне поле культури, мови народу, який хотіли знищити на його ж рідній землі» (С. Вовканич. «Щоб жить — ні в кого права не питаюсь».— Час, 22.12.1995, с. 10); «Все це (тобто ігнорування владою проблем української мови та української культури.— *О. Т.*) спонукало націонал-демократів з усією гостротою ставити питання, абсурдне для будь-якої нормальної країни,— про *українізацію України*, порятунок української мови в незалежній Українській державі» [12]; на т/к «Студія "1 + 1"» у межах програми «Подвійний доказ» 9 березня 2004 р. відбулася передача «*Дерусифікація чи українізація*?».

Широко вживані в 1917–1932 роках слова *українізувати*(*ся*), *українізований*, *українізаційний* на позначення відповідних явищ державного та суспільного життя в межах українського національно-державницького дискурсу мало поширилися. З іншого боку, охоче вдаються до слова *українізація* (часто з означеннями *насильницька*, *примусова* і под.) та інших членів цього гнізда (включно з *українізатор*, перев. у мн., яке також уживалося в період «українізації» цілком офіційно) в колах, не прихильних до цього курсу, і, зрозуміло, з негативною конотацією: «Під галасанину шовіністів про *насильницьку українізацію* дощенту витолочується українське» (Січеславський край, м. Дніпропетровськ, 1997, № 11–12); «Це почалося ще з президентських виборів 2004 року, коли Україну ділили навпіл і постійно залякували. На сході й півдні лякали український народ *українізацією*, запевняючи, що люди мусять розмовляти лише українською мовою, попереджали, що в них віднімуть їхні традиційні цінності, знищать їхню культуру» (І. Бекешкіна, соціолог. — День, 3.08.2011, с. 4). Зате члени цього гнізда розвинули ще одне значення для найменування забезпечення комп'ютерних та інших електронних програм і клавіатури літерами, іншими знаками українського письма: *українізація комп'ютерів*, *українізатор* (відповідна інформаційна програма) і т. ін. [13]

---

[11] Подібне розмежування між цими двома поняттями робив і основний провідник політики українізації 20-х років нарком освіти УРСР М. О. Скрипник: «Нам треба цілковито відділяти ці два шляхи: шлях *українізації* і шлях *дерусифікації*,— ми стаємо на шлях дерусифікації робітників, техніків, інженерів тощо, що є українцями з походження, але говорять ламаною мовою...» (з промови 1932 р. — цит. за: *Масенко Л.* Мова і суспільство : Постколоніальний вимір.— К., 2004.— С. 107), тоді як більш «правовірні» керівники республіки не визнавали такого протиставлення: «...промова Затонського — наслідок холуйства. Очевидно, з наказу начальства заявив, що "український народ не хоче рвати з руською культурою". "*Українізація, а не дерусифікація*". Значить, лишається русифікація?» (*Винниченко В.* Щоденник.— К. ; Едмонтон ; Нью-Йорк, 2010.— Т. 3.— С. 300) — запис від 2 лютого 1927 р.

[12] *Карпенко В.* Антиукраїнські тенденції в Українській державі.— К., 2001.— С. 35–36.

[13] Для порівняння: у радянський час клавіатура не тільки комп'ютерів, а й друкарських машинок — навіть тих, що випускалися на українських заводах («Україна» — напис на машинці був українською мовою, «Ятрань») — не забезпечувалася українськими буквами, і громадянам та установам доводилося їх установлювати додатково приватним порядком.

З іншого боку, в загальному контексті посилення уваги українського суспільства до поняття свого національного відбулася певна активізація у вжитку й таких одиниць, як *неукраїнець* (*неукраїнський*) — у двох значеннях: 1) «той, хто не є етнічним українцем»: «пропорційне співвідношення етнічних *українців і неукраїнців* у складі населення країни»; «Як трактує голова УНА-УНСО, провокації владі потрібні задля того, щоб понизити рейтинг моральності блоку Ющенка. Мовляв, у свідомість постійно вкраплюватиметься протиставлення Схід — Захід, *українці — неукраїнці*, націоналісти — ліберали» (І. Цицак.— Суботня пошта, м. Львів, 15.07.2004, с. 1); частіше це значення вживається в мовній практиці тих кіл української національно-державницької орієнтації, що позиціонують себе як українські націоналісти, наприклад: «У нас у Харкові українська мова витіснялася і витісняється з усіх сфер ужитку. … Керують в основному нами національні меншини — зайди-чужинці, компартійні плутократи та українські перевертні-блюдолизи! … А *неукраїнці* (нацменшини) Дьомін, Мещеряков, Мкртчян, Стороженко (від народження Брон), Крючков, Музика, Кушнарьов, Погорєлова, Ландсман, Шердіц та багато інших у Харкові так докерувалися, що в місті залишилося українських шкіл як кіт наплакав» (В. Горовий, м. Харків.— Клич нації, орган Української консервативної республіканської партії, 1997, № 3, с. 6); 2) «той, хто не сповідує ідеалів українського народу, не працює в його інтересах і навіть неприязно настроєний щодо них» (це значення вживається — звичайно, з різним ступенем активності — в українському національно-державницькому дискурсі не тільки радикальнішого, а й центристського та «ліберального» напрямів): «У ч. 20 “Українського слова” був опублікований лист NN, в якому йшлося про *неукраїнську діяльність* керівництва Кримської “Просвіти” — організації, головною метою якої є національне і духовне відродження українства» (Укр. слово, 25.06.1998); «Ми маємо подивитися, в якому сьогоденні ми живемо. Чи влаштовує нас несвобода? Чи влаштовує нас *неукраїнська Україна*?» (з політичної реклами виборчого об’єднання «Батьківщина» перед виборами до Верховної Ради на телебаченні в жовтні 2012 р.; голос Ю. Тимошенко);

г) розширення сфери застосування й частотності функціонування слів тематичного ряду, пов’язаного з добою козаччини. Це стосується насамперед слів *козак*, *козацтво*, *козацький* у зв’язку з відродженням українського козацтва — звичайно, вже в новому статусі як національно-патріотичної та оборонно-спортивної громадської організації (власне, ряду організацій, оскільки сучасне козацтво в Україні є роз’єднаним), в якому є навіть *коза́чки*, тобто жінки-козаки, і *козачата*, тобто діти-козаки (досі словники подавали ці слова тільки як відповідно «дружина або дочка козака» і «діти козака»): «До лав козацтва в церкві під освятою єпископа складали присягу *козаки* і *козачки*. *Козацтво* нарешті відійшло від середньовічних звичаїв і стає більш демократичною структурою. Отаман… приймав присягу на вірність Україні молодих синів і дочок, студентів педуніверситету, які поповнили лави козацтва» (О. Тележкіна.— Укр. слово, 25.10.2001, с. 2); «…розпочалося змагання джур 3-го класу. … *Козачата* перетягуванням каната, співами, грою … виявили неабияку активність» (О. Юрик, учень. *Козачата* рушають на Січ.— Січеславський край, 1998, № 3, с. 2). Спостерігається розширення кількості стійких зворотів з прикметником *козацький*. Це, по-перше, дальше розширення його позитивно-оцінних уживань у власному значенні: так, на колишніх місцях розташування Запорозької Січі в серпні 1990 р. пройшли *Дні козацької слави*, а в серпні 1991 р. — свято «*Козацькими шляхами*»; «…дух *козацьких вольностей* у В. Ющенка підніме народ і не дасть себе загнати в ярмо» (М. Петрощук-Кушпета, читачка. — Україна молода, 13.10.2011, с. 10), а також у переносних значеннях «фізично міцний, витрива-

лий» і «сильний духом; волелюбний», які й давніше цілком виразно виступали в ряді паремій («*Козацькому роду* нема переводу»). Так, досить частотним стало побажання (тост) «Бажаю тобі (вам) (міцного) *козацького здоров'я*!», вислови *козацький дух* та ін., наприклад: «Дай же Бог вам, вельмишановний пане Володимире (звертання до гетьмана Українського козацтва В. Муляви. — *О. Т.*), довгих літ життя і, як ви любите бажати іншим, крицевого *козацького здоров'я* та плідної творчої праці» (Шлях гетьмана. — Укр. слово, 11.09.1997); «Українське козацтво … утверджує історичні надбання українського народу, … традиції наших славних козацьких пращурів… Саме завдяки подвижникам українського *козацького духу* … сьогодні в незалежну Україну повертається наша справжня історія» (Свято козацької слави. — Укр. слово, 9.10.1997, с. 1); «А були ж "доброзичливці", які вважали, що українські моряки скоріше вкусять себе за лікоть, аніж добудують крейсер. Для цього, мовляв, не вистачить ані коштів, ані сил, ані знань. Але вони не врахували одного — нашого *козацького роду*, *козацької вдачі*» (М. Мамчак. Прапор над «Україною». — Кримська світлиця, 2.07.1999). По-друге, це розширення кількості номінативних словосполучень з цим прикметником на позначення різноманітних реалій, явищ, які характеризували (чи, принаймні, могли характеризувати) життя і ментальність українського козацтва: *козацький гопак*, або *козацький двобій*, або *козацьке єдиноборство* («На легендарному запорозькому острові вперше в історії десятирічної Української держави відбулися змагання з *козацького двобою*, організовані на державному рівні. Вперше влада подбала не про розвиток в'єтнамсько-китайсько-японських бойових культур в Україні, а про свою рідну і не менш унікальну»: Р. Малко.— Укр. слово, 4.10.2001, с. 16; «Популярні нині східні одноборства, які повертаються до нас як велика новинка, насправді запозичені від *козацьких єдиноборств*, а ті, в свою чергу, розвивали традиції психофізичних вправ, що тягнуться ще від трипільських волхвів»: О Губко.— Слово Просвіти, 15.02.2002, с. 12) [14], *козацька педагогіка* [15], *козацька ментальність* [16]. Ця тенденція яскраво виявляється також у сфері власних назв: «*Козак*» (марка вітчизняного комбайна; горілка), рогаль «*Козацький*», гірчиця «*Козацька*», «*Козацький*» (готель Міністерства оборони в Києві, попередня назва — «Красная звезда»), «*Козацькі забави*» (різноманітні спортивні ігри в різних містах України в дусі козацьких традицій; виховний захід у школі; ресторан у Києві та ін.), «*Козацька рада*» (горілка), «*Отаман*» (сигарети), «*Гетьман*» (музичний ансамбль; горілка), «*Гетьманське*» (вино), «*Гетьман Сагайдачний*», «*Богдан Хмельницький*» (кораблі ВМС України), «*Богдан*» (марка вітчизняного автобуса), «*Січ-1*» (перший український штучний супутник Землі), «Мотор-*Січ*» (завод у Запоріжжі), «*Хортиця*» (горілка).

З найменувань інших компонентів поняттєвого комплексу козацтва в символічному значенні найвищої державної і т. ін. влади традиційно вживаються іменники *гетьман* і *булава*: «Президент Росії вказав нашому народові, що Ющенка необхідно позбавити влади. За що? А за те…, що не слухається, не йде навколішки до своєї *булави*, не випрошує її ні в кого» (Д. Павличко.— Україна молода, 31.10.2009); стилізовану гетьманську булаву вручають новообраним Президентам України під час

[14] Див. також: *Приступа Є. Н., Пилат В. С.* Традиції української національної фізичної культури.— Л., 1991.— Ч. 1.— 104 с.

[15] Див., наприклад: *Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Губко О. Т.* Українська козацька педагогіка і духовність.— Умань, 1995.— 115 с.

[16] За твердженням деяких етнологів, українському національному характерові властиві два типи ментальності — землеробський (йому притаманний пріоритет жінки перед чоловіком) і *козацький* (з пріоритетом чоловіка перед жінкою): *Пономарьов А.* Українська етнографія : Курс лекцій.— К., 1994.— С. 254–255.

їх урочистої інавгурації; звання *гетьман* мають лідери різних формувань українського козацтва, які також надавали звання *гетьман Українського козацтва* декому з Президентів України і відомих українських політиків (наприклад, В. Чорноволові). Однак захоплення козацькою атрибутикою та досить серйозним її примірянням до себе в нового покоління українських «гетьманів» викликає в суспільстві цілком зрозуміле несхвальне ставлення [17], а самі ці слова частіше вживаються в межах несхвально-іронічних контекстів (відомих і давніше, як у зворотах на зразок «Де два українці, там три гетьмани», «До булави треба й голови»):

«— Ви мали можливість спостерігати за новою Україною впродовж всієї історії її незалежності. Чи не здається Вам…, що цей розбрат, ця різношерстість організацій і численних *гетьманів* були імпортовані на наші терени саме з діаспори?» (І. Завадський, О. Євдовович.— За вільну Україну, 6.08.1999); «Поглинуті запеклою боротьбою за "*булаву*", новоспечені можновладці не спромоглися утвердити міцну державну владу» (А.Панчишин. — Час, 16.10.1998, с. 1); «Така вже, видно, магічна сила "*гетьманської булави*", що міцно брала в полон навіть найстатечніших політиків упродовж не одного століття нашої гіркої історії, породжуючи непомірні амбіції» (В. Плющ. — Літ. Україна, 11.11.1999, с. 1); «Але ж цим ми розпорошуємо сили, породжуємо оте наше українське *гетьманство*: де 2 українці, там 3 гетьмани» (А. Осадча.— Укр. слово, 25.06.1998); у такому ж іронічному значенні вживається й *претендент на папаху* (з назви сатиричного роману О. Чорногуза «Претенденти на папаху», 1983 р.): «У прагненні посісти найвище державницьке крісло заявки подали у той час чимало претендентів… Пригадується, що тоді вперше *претендував на папаху* і безробітний» (В. Королюк.— Голос України, 18.07.2009, с. 8).

У подібному ж значенні «антицінності» щодо комплексу української національно-державної проблематики — відсутності єдності, розбрату в українському русі — активізувалися у вжитку слова, похідні від *отаман* (відомі в переносному значенні й давніше, наприклад: «літературна *отаманщина*» — Майк Йогансен), — *отаманство*, *отаманщина*, *отаманія*: Ю. Мушкетик. Лихо *отаманства* (Веч. Київ, 12.10.1999);

д) значне посилення уваги суспільства до знакових сторінок в історії українського народу — до її визначних подій і діячів, актуалізоване також і внаслідок того, що в радянський період вони переважно замовчувалися або безпосередньо не ототожнювалися з історією саме (тільки) українців, як, наприклад, період Київської держави. Наприклад: «Осягаючи з порога першого ювілею незалежності України цей історичний шлях, ми згадуємо геніальне пророцтво Великого Кобзаря: "в своїй хаті своя правда, і сила, і воля", звертаємося до видатних державотворців Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила Галицького, Богдана Хмельницького, Пилипа Орлика, Михайла Грушевського, усіх борців за Українську державу» (Україна є, Україна — буде [З доповіді Президента України Леоніда Кучми на урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України 23 серпня 1996 року].— Слово і час, 1996, № 10, с. 4). Це виявляється, зокрема, в досить помітній хвилі перейменувань і найменувань нових об'єктів у сферах урбанонімії, ергонімії, товарних знаків з наданням вулицям, площам, установам і т. ін. назв на честь І. Мазепи, М. Грушевського, С. Петлюри, Є. Коновальця, С. Бандери, Українських січових стрільців, вояків УПА і под. [18], у зображеннях провідних дія-

[17] Пор., наприклад: «…гетьман Хмельницький, гетьман Мазепа, гетьман Скоропадський — це не голови громадських організацій, яким Ви є, пане Муляво. Не слід смішити людей, бо невідповідне вживання термінів викликає … несерйозне сприйняття і голови організації, і самої організації. Це профанація великого (козаччини), що надає оперетковості пам'яті про справжню колишню героїчність» (Л. Лук'яненко. Лист до «гетьмана» України.— Укр. газета, 24.09.1998, с. 1).

[18] Див. докладніше: *Тараненко О. О.* На теми сучасної української ономастики // Мовознавство.— 2007.— № 1.— С. 6–12.

чів вітчизняної історії та культури на грошових знаках України, в назвах державних орденів: *орден князя Ярослава Мудрого*, *орден княгині Ольги*, *орден Богдана Хмельницького* та ін. Це також досить частотне вживання кількох українських топонімів із символічним значенням військових поразок українських військ у боротьбі за свободу й незалежність країни — поразок, які мають виховувати в народі почуття патріотизму та героїзму [19], наприклад: «*Крути* називають *українськими Термопілами* (за нині чинним правописом, *Фермопіли*.— *О. Т.*). На героїзмові наших юнаків виховувалися ті, хто потім боровся проти комуністичного режиму» (В. Чорновіл.— Час, 5.02.1998, с. 1). Серед трагічних подій це насамперед *голодомор* (практикується також написання з великої літери як підкреслення катастрофічних наслідків цієї події для українців: *Голодомор*) — «страшний голод на Україні в 1932–1933 рр., який став наслідком жорстокої політики сталінського режиму щодо селянства — із суцільним вилученням продуктів харчування і т. ін.» (слово прийшло з мовної практики української діаспори): «Скільки людських життів забрав катівський, підступно задуманий *голодомор* на Україні в 1932–1933 роках? І вітчизняні, й зарубіжні дослідники сьогодні одностайні: мільйони» (33-й: голод : Народна книга-меморіал / Підгот. Л. Коваленко і В. Маняк. К., 1991, с. 8); в Україні 1998 р. установлено *День пам'яті жертв голодомору* (в четверту суботу листопада) [20].

Але водночас актуалізується також вектор орієнтування української ідеології на героїзм не поразок, не національних трагедій, а перемог, які також, звичайно, були в українській історії (ця лінія, безперечно, розвиватиметься й далі): «Подивіться на історичні дати, які ми відзначаємо: загибель студентів під *Крутами*, розстріл повстанців під *Базаром*, поразку козацьких військ під *Берестечком*, *голодомор* 1933 року, *Чорнобиль*... От ті віхи, на яких базується наша історія. А де ж перемога української зброї під *Конотопом*? А *Грюнвальдська битва*, яка є частиною й нашої історії? А перша серйозна поразка Тевтонського ордену під *Дорогочином*? А битви під *Жовтими Водами*, *Корсунем*, *Пилявою*, *Охматовом*? А *Чортківський наступ* 1919 року? Невже в нас мало героїчних сторінок, які закінчуються переможно?» (К. Гордієнко, політолог. Про національну гордість малоросів.— За вільну Україну, 15.07.2004);

е) активізація ідеї особливості аж до винятковості України, українців на тлі інших народів (насамперед, зрозуміло, сусідніх), яка має поширення в межах емоційно наснаженого, часто романтично запрограмованого сегмента національного дискурсу й може сягати гіперболізованих розмірів, є істотним атрибутом «*української душі*» [21] та «*української мрії*» [22] вже принаймні протягом останнього століття, але тепер набула особливої актуальності у зв'язку з утворенням власної державності. Ця ідея виявляється у двох протилежних напрямах.

З одного боку, це актуалізація образу українського народу як об'єкта постійної національної дискримінації з боку сусідніх народів і як суб'єкта — носія національної кривди, тобто народу-жертви, що стало виявлятися в мовному просторі України разом з появою численних роздумів, висловлювань на цю тему, зі зростанням частотності функціонування ряду слів, які стали вже ключовими для цієї

[19] Див. докладніше: *Тараненко О. О.* На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань // Мовознавство.— 2010.— № 1.— С. 26–28.

[20] Це слово вже розвинуло й переносне значення, наприклад: «Чи знайде Україна порятунок від *газового голодомору*?» (Т. Вергелес.— Високий Замок, 13.06.2000).

[21] Так, на початку 90-х років в Україні перевидано збірник статей під такою назвою авторів з діаспори про особливості українського національного менталітету: Українська душа / Відп. ред. В. Храмова.— К., 1992.— 128 с. (перше видання було за ред. М. Шлемкевича 1956 р.).

[22] Пор., наприклад: *Канигін Ю., Ткачук З.* Українська мрія.— К., 1996.— 152 с.

тематичної сфери: *меншовартість* (з похідним *меншовартісний*, а від нього — *меншовартісність* з тим самим значенням, що й *меншовартість*) — у значенні як сприймання українського народу з боку інших народів, так і — внаслідок цього — комплексу самоусвідомлення самих українців на тлі інших (це слово, перейшовши з мовної практики української діаспори, вже значною мірою потіснило в цій тематичній сфері слово «неповноцінність») [23]; у системі цінностей українського національного дискурсу — це риса, якої українцям слід обов'язково позбутися; *упосліджений* (*упослідженість*, *упослідження*) [24] — насамперед про український народ, українську мову; *винародовлення* (інші члени цього гнізда вживаються значно рідше) — у значенні не тільки «денаціоналізація», як у п. *wynarodowienie*, а й фізичного та морального вигублення народу (насамперед українського); *багатостраждальний* (про Україну, український народ) та деякі інші.

Наприклад: «Схоже на те, що *комплекс меншовартості* — це якесь прокляття або наш національний духовний СНІД» (Укр. слово, 10.01.2002); «Українці мають позбутися *комплексу меншовартості*» (В. Матяш.— Слово Просвіти, 15.10.2009, с. 5); «*…принижена* роллю *пасербиці* в державі, … *упосліджена* в тих регіонах України, де місцева запроданська влада санкціонує політику ганебного "двуязичія", *зневажена*…, *потоптана* різнобарвними кумами *псевдоукраїнського* політикуму…, *отруєна міазмами малоросійства*…, українська мова, попри її офіційно декларований державний статус, … не є державною» (А. Венцковський. Держава безмовна — мова бездержавна. — Літ. Україна, 18.06.2009); «Серед усіх європейських народів українці зазнали в XX столітті найбільших втрат. *Україноцид* посідав одне з центральних місць у внутрішній і зовнішній політиці наших сусідів (Угорщини, Росії, Румунії, Польщі). … Політика *винародовлення* українців уже в XX столітті в деяких державах набувала диких азіатських форм» (О. Гринів. — Молодь України, 20.02.1997); «Зараз, як ніколи, нам потрібні злагода і терпимість, спокій і виваженість, а головне — любов до своєї *багатостраждальної вітчизни України*» ([Група українських письменників]. Кому потрібна конфронтація між поколіннями? — Літ. Україна, 19.11.1998, с. 1); «*За нашу багатостраждальну Україну*!» (один з тостів, які стали досить показовими в цей період); активізувалося у вжитку гірке Шевченкове «*на нашій — не своїй землі*» [25].

Привертають до себе увагу також випадки зіставлення *України* як новопосталої («відродженої») держави і *українців* як етносу, що живе в ній, є її корінним народом, але поки що не став її повноправним господарем (як через недостатній рівень розвитку його національної самосвідомості, що відзначають з особливою гіркотою, так і через «*неукраїнськість*» державної влади): «Ви знаєте, Лесю, вже є

[23] «Кожен сущий бачить себе очима тих, що на нього дивляться. В українців і під польським, і під російським урядуванням генерувалося відчуття *меншовартості*, котре віддзеркалювало ставлення до українців їхніх гнобителів. Сприйняте під батогом, таке ставлення з часом набуло рис власного світогляду» (*Войтенко В.* Українська ідея // День, 29.04.1999).

[24] Твірне дієслово *упосліджувати* / *упослідити* трапляється значно рідше, особливо форма док. в. «Словник української мови» в 11-ти томах подавав це словотвірне гніздо з позначками «заст.» і «діал.» (т. 10, 1979, с. 467), що, звичайно, не відповідає дійсності, але ширше воно виступало до 90-х років у західноукраїнському регіоні (пор. п. *upośledzać* / *upośledić* і т. д.).

[25] Це рядок з його поезії «Мені однаково, чи буду…»: «…Малого сліду не покину / На нашій славній Україні, / На нашій — не своїй землі». Цей вислів проходить рефреном чи не через усю історію гірких рефлексій певної частини українського суспільства другої половини XIX — початку XXI ст. у загальному комплексі національної проблематики. Ось, наприклад, роздуми колишнього петлюрівця, а тепер українського комуніста в період українізації 20-х років про «нещасну жменьку "свідомих українців" у повітовому місті» — «отих опереткових людей з сантиментально-романтичною душею і журливо-саркастичними очима, що в розквіті свого піднесення й пафосу створили тільки "Просвіту", цей новий храм на руїнах українського Єрусалима… Вони вміють тільки скаржитись і зітхати: "*На нашій, не своїй землі…*"» (повість Б. Антоненка-Давидовича «Смерть», значною мірою автобіографічна, 1928 р.).

Україна! / Але *українців* ще майже нема...» (А. Листопад. Відчинена брама : До Лесі Українки). Усвідомлюючи себе *упослідженою* з боку сусідніх народів / держав і / або *неукраїнської* (*антиукраїнської*) *влади* в самій Україні, певна частина українського суспільства у своїх рефлексіях щодо себе як суб'єкта національно-державного будівництва в Україні виявляє при цьому аж надто перебільшені сумніви й надмірні критичні самооцінки. Наприклад, з добірки читацьких листів у книжці українського публіциста: «Я все більше впевнююся, до якого *нікчемного племені* ми з вами належимо. Не народ це, бо інакше давно побудував би свою державу і не оглядався б перелякано на Москву: а чи дозволить вона нам, нарешті, по-своєму глаголить. Що, справді, в нашому національному житті є нашого?» [26]. Пор., з іншого боку, різко критичне ставлення до подібних поглядів як таких, що ставлять проблему національного розвитку фактично у безвихідь, з боку тих кіл українського суспільства, які, погоджуючись із тим, що за справжнє утвердження української мови, культури, державності ще слід активно боротися, водночас не вважають, що теперішній стан з їх утвердженням практично безнадійний, гірший, ніж був дотепер:

«...Одним із таких стереотипів є хронічне потрактування України як *жертви*, ... залежної від чиєїсь злої волі, відтак іманентно нездатної якось переломити ситуацію навіть уже у своїй незалежній державі і, нарешті, стати в ряд достойних і вільних країн. Немає народів з легкою історією. І наш не виняток. Але потрактування його як народу ексклюзивно *нещасного*..., так інерційно бездумно прийняте і активно задекларованe в самих початках державності, було фатальним для подальшого розвитку. Замість динамічних імпульсів, які б відповідали вже новому, державному, статусу нації, їй був прищеплений *комплекс меншовартості*... *Ламентаційним* рефреном суспільного буття стало запитання — "що ж ми за народ такий?" (натяк на відоме розпачливе запитання В. Яворівського початку 90-х років. — *О. Т.*), заклики "встати з колін", "вичавити з себе раба"..., безнастанна критика свого власного менталітету і панічний зойк, що це вже *останній* шанс» [27].

Значно рідше в такому емоційному критичному аналізі глибинних причин надто повільного процесу національного самоствердження українців лунають заклики до пошуку їх уже не тільки зовні, а й усередині себе (можливо, навіть насамперед). З метою увиразнення таких рис, що їх нерідко вважають ознаками українського національного характеру, як соціальний флегматизм, нерозвиненість соціальних амбіцій і небажання думати наперед, згадують образ *чухраїнця* (від *українець* + *чухатися*) з гуморесок Остапа Вишні 20-х років: «Якщо не збережемо свою державу, то неодмінно зникнемо як етнос. Виникає резонне запитання: "Хто винен?" Влада, яка є *неукраїнською*, чи, можливо, ті, хто цю владу обирає? ... Ми, українці, не знаємо і не усвідомлюємо того, що з нами було в минулому..., і не можемо розібратися, що з нами відбувається сьогодні. У переважної частини українців — "*чухраїнців*", як називав нас Остап Вишня, відсутні потреби духовні, інтелектуальні. Нам би, умовно кажучи, наповнити шлунок, і ми готові добровільно прийняти диктатуру» (В.Золотий, читач, Миколаївська область.— День, 28.09.2012, с. 12); уживається й прикметник *чухраїнський*.

З другого боку, це комплекс національного самозвеличення — прагнення представників певних патріотично настроєних кіл українського суспільства, яких не задовольняють відповідні трактування «офіційної» науки, віднаходити й демонструвати, по-перше, у своїх пошуках доісторичного минулого україн-

[26] Див.: *Погрібний А.* Якби ми вчились так, як треба...: Розмови про наболіле.— К., 1999.— С. 116.

[27] *Костенко Л.* Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф // Урок української.— 2003.— № 8–9.— С. 2–3.

ського народу сліди його справжнього «золотого віку», кардинально відмінні від його досить скромного сьогодення, коли праукраїнська мова ставала основою багатьох інших мов світу, а по-друге, у своїх етимологізуваннях — наявність «позитивної» оцінності, закладеної у внутрішній формі слів української мови і в українській мові як такій, що вигідно вирізняє її в зіставленні з іншими мовами, насамперед, зрозуміло, сусідніми (наприклад, укр. *лікарня* «місце, де дають ліки, лікують» — рос. *больница* «місце, де панує біль») [28];

є) оскільки актуалізація ідеї української етнічності відбувається з відомих історичних причин значною мірою у протиставленні до офіційно донедавна панівної ідеї російського як вищого в східнослов'янському просторі, у відштовхуванні від неї, різко увиразнилися такі стилістично-оцінні та номінативні лінії вживання і творення певних мовних одиниць, як:

— іронічне вживання «родинних» номінацій *старший брат* (з утворенням похідних «*старшобратній*», «*старшобратський*», «*старшобратство*») — про росіян (звичайно тих, що живуть у Російській Федерації), російський народ (у їх протиставленні до всіх інших народів СРСР) і *менший* (рідше *молодший*) *брат* — із самоіронією про українців, український народ (щодо російського народу) [29]:

«Невже, лишившись у власній хаті без "*старшого брата*", кинулися ми насамперед розтягати майно, сваритися за чільні місця у світлиці?» (В. Королюк.— Літ. Україна. 8.10.1992, с. 2); «Отож і затягнулася на роки фактично політична й дипломатична (а часом і економічна) війна між "*старшим*" та "*меншим*" "*братами*" з усіма класичними атрибутами: територіальними претензіями, шаленим тиском щодо ядерного роззброєння, зі спробами розпалити "гарячі точки", з грою на газових та нафтових "краниках", з податковими та митними бар'єрами тощо» (В. Плющ.— Літ. Україна, 5.06.1997, с. 1); «До сусіда, а не до *старшого брата*» (назва замітки про офіційний візит Голови Верховної Ради України до Російської Федерації: Голос України, 21.09.2002); «Відчувається віками муштрований синдром "*молодшого брата*"» — про випадки відтворення назв українських етнореалій в одному з останніх українсько-англійських словників не безпосередньо з української, а фактично через посередництво третьої — російської мови: *vareniki*, *goloubtsy* і под. (Р. Зорівчак.— Мовознавство, 2012, № 3, с. 95);

— зростання частотності функціонування таких слів на позначення попереднього (втім, значною мірою й теперішнього) періоду українсько-російських мовно-культурних відносин, як *русифікація*, *(з)русифікувати(ся)*, *(з)русифікований*, *русифікатор*, з одночасним відновленням з мововжитку 1920-х років, запозиченням з мовної практики діаспори і творенням їхніх власне українських відповідників: *зросійщити(ся)* / *зросійщувати(ся)*, *зросійщений* / *зросійщуваний*, *зросійщення* / *зросійщування* (форма док. в. з її дериватами — це, очевидно, найбільш уже узвичаєні члени цього гнізда), *російщення* (пор., наприклад: «Російщення України» — збірник статей, виданий у США 1984 р.) і поширюване також останнім часом *російщити*, *зросійщувач*, а також слів на позначення усунення цього стану: *дерусифікація* й новіші власне українські відповідники (втім, ще не усталені в мовній практиці) на зразок *дезросійщення*, *знеросійщення*;

ж) очевидно, як один з наслідків загострення в цей період уваги суспільства на проблемах етнічного можна розцінювати також появу й популярність слів

---

[28] Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Явище історико-мовної міфотворчості в сучасному українському суспільстві // Мовознавство.— 2011.— № 6.— С. 14–33.

[29] Як відомо, в радянський час з кінця 30-х до середини 50-х років вислів *старший брат* у наведеному значенні був одним з ключових слів в офіційній ідеології міжнаціональних відносин в СРСР, наприклад: «У дружбі із *старшим*, із російським *братом* / Здобули ми волю, ми волю в бою» (*І. Нехода.* Пісня про Україну). Біблійний вислів *менший брат* (у Т. Шевченка: *найменший брат*) у дорадянський час уживався на позначення простого народу як нижчої серед суспільних верств, до якої, однак, вищим також слід ставитися як до брата.

менталітет, *ментальність*, які стали співвідноситися з особливостями мислення та світосприйняття насамперед певного народу (*національна ментальність*), а потім уже тих чи інших соціальних верств та окремих індивідів;

3) в аспектах української як етнічності, так і державності:

а) активізація поняття «*відродження*» (пор. у п. 3.1 активізацію цього поняття в межах описуваного періоду в загальносоціальному плані), яке застосовується в сучасному українському національно-державницькому дискурсі переважно щодо України, українського: *українське* (*національне*, *державне*, *духовне*, *моральне*, *мовне*, *культурне*) *відродження*; *відродження державності*, *духовності*, *мови*, *культури українського народу*, *відродження України*; О. Гринів. *Національно-духовне відродження* : Історія і сучасні проблеми. Л., 1995 (назва навчального посібника); «*Відродження*» (видавництво, м. Дрогобич; міжнародний фонд під патронатом Дж. Сороса; банк та ін.) (пор. уже відомі до цього номінації з цим словом, що виникли за межами України і тепер також поширилися тут: «*Відродження нації*» — праця В. Винниченка про період революції та громадянської війни на Україні, опублікована 1920 р.; «*Розстріляне відродження*» — антологія української літератури 1917–1933 рр., підготована Ю. Лавріненком, 1959 р.); у дієсловах: «В сфері духовній — наполегливо *відроджувати* національну свідомість народу», «Протягом своєї історії Україна вже мала два шанси *відродити* державність» (Доповідь Голови Верховної Ради Української РСР Л. М. Кравчука на урочистих зборах, присвячених Дню незалежності [так тоді іменувалася дата проголошення державного суверенітету України 16 липня 1990 . — *О. Т.*] — Рад. Україна, 14.07.1991, с. 3).

Унаслідок частотності й через те вже звичності вживання деякі номінативні одиниці на позначення ідеї українського відродження виявляють тенденцію до перетворення на автоматичний штамп — у застосуванні до того, що в принципі не могло занепасти, оскільки перед цим просто не існувало в українській дійсності (наприклад: «Держава мусить виявити наполегливість, щоб *відновити повноцінне функціонування української мови в інформатиці*...»: Чому чиновник ігнорує державну мову. Заява прес-служби товариства «Просвіта». — За вільну Україну, 28.12.1995), і до того, повніша наявність чого саме в минулому ніяк не доведена (наприклад, частотні заклики до *відродження* української *духовності* та *моралі*); пор. також міркування щодо *відродження нації* (української): «...внаслідок тривалої дії різних окупаційних режимів Україна як соборний організм ніколи ще не була за всією сукупністю необхідних ознак нацією. Отже, слід говорити не про *відродження*, а про *становлення нації*...» (О. Романів. Становлення нації. — Вісник НТШ, 1993, ч. 6–7, с. 9);

б) *розбудова* та інші члени цього словотвірного гнізда [30]: *розбудова України* (*держави*, *державності*, *суверенітету*, *української культури*, *мови*, *економіки*, *науки* та ін.; пор. уже давніше відомі в діаспорі номінації з цим словом: журнал «*Розбудова держави*», який виходить з 1949 р., з 1992 — в Україні, журнал «*Розбудова нації*», 1928–1934 рр.), *розбудовувати* / *розбудувати*, новіші й поки що менш частотні утворення *розбудовн*(*ч*)*ий* (*процес*, *період* та ін.), *розбудовник*

[30] У «Словнику української мови» в 11 т. ці слова подано з ремаркою «розм.» (т. 8, 1977, с. 617), хоча весь ілюстративний матеріал до них дібрано з текстів аж ніяк не розмовного стилю, а переносне значення дієслова *розбудовувати* «розвивати, розширювати (певне явище, галузь, сферу)» — узагалі з ремаркою «рідко» (це могло бути зумовлене, як і в інших подібних випадках в українських словниках радянської доби, і тим, що відповідників до цих одиниць немає в російській мові).

(«Перебування України в складі Російської імперії залишило *розбудовникам* Української держави важку спадщину». — Віче, 1993, № 3, с. 129);

в) *соборний*, *соборність* [31]: *соборна Україна*, *українська держава*, *українська літературна мова*; «*...соборне єднання* народів України на спільній культурі та духовності» (В. Вітенко, читач. — Україна молода, 11.04.2002); «Для України шлях до незалежності був надзвичайно складним. Однак історія підтверджує: прагнення до *соборності* й волі завжди підкріплювалися спробами мати власні нагороди» (Є. Кушнарьов, голова комісії з державних нагород при Президентові України. — Урядовий кур'єр, 19.08.1997, с. 4); *День соборності України* (неофіційно також *День злуки*) — державне свято, яке відзначають 22 січня (у цей день 1919 р. підписано угоду — Акт злуки — між урядами Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки про об'єднання в складі однієї держави), «*Соборність*» — як власна назва (журнал, з 1997 р.; депутатська група у Верховній Раді, 2000 р.), комітет «Крим з Україною — *Соборність*» (кінець 90х рр.), менш частотні *соборницький* (*прагнення*, *тенденції*, *позиції*, *платформа* та ін.), *соборництво*, ще рідше вживане *соборник* (формально твірна основа для двох останніх дериватів) [32];

г) *національний*, яке широко активізувалося (очевидно, не останньою мірою під впливом англ. *national*) у значеннях «державний / вітчизняний» і «загальнодержавний; загальнонародний (безвідносно до нації як етнічного поняття, до національностей)» [33]: *національні інтереси України*, *національна безпека України*, *національне законодавство*, *національна валюта*, *національне радіо і телебачення* (на відміну як від регіональних, так і від приватних радіо- і телеканалів), «захищати інтереси *національного виробника*» та ін. (хоча лишаються, наприклад, *державний прапор*, *державний гімн*, *державна мова*); *національна економіка*, *національний конкурс*, *національна злагода*, *національне примирення*. Це означення надають з 1994 р. за указом Президента України установам, організаціям, підприємствам і т. ін., які мають найвищий статус серед подібних: *Національна академія наук України* (в СРСР — Академія наук УРСР), *Національна премія України імені Тараса Шевченка*, *Національний банк України*, *Національна опера України*, *Національний художній музей України*, *Національний палац мистецтв* «*Україна*» та ін. Статус *національного університету* надається провідним вищим навчальним закладам України (наприклад: *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) — на відміну від просто «державних»

---

[31] «Словник української мови» в 11 т. подає це значення слова *соборний* — «об'єднаний; неподільний» — як застаріле й без жодної ілюстрації (т. 9, 1978, с. 433), бо всі ілюстрації в словниковій картотеці, очевидно, так чи інакше стосувалися України. Пор., наприклад, діалог денікінців і петлюрівців: «Вони питають нас: — За что вы воюете? — А ви за що? — Мы — за единую неделимую. — А ми — за *соборну Україну*» (В. Сосюра. Третя Рота).

[32] Противники української державності звичайно іронізують з цього номінативного розряду, піддаючи сумнівам факт єдності українських земель: «Это противостояние, эти две Украины (Східна і Західна. — *О. Т.*), хотим мы этого или нет, существовали всегда. Иногда это противостояние было менее, иногда — болем жестким. … Но оно никогда не исчезало полностью, и вряд ли исчезнет в ближайшие столетия» (В. Корнилов. «Соборность» как фактор раскола.— Киевский вестник, 17.02.2007, с. 2).

[33] У радянський час ці значення слова *національний* у застосуванні саме до вітчизняних реалій мали обмежену лексичну сполучуваність, наприклад: *національне багатство* (синонім: *народне багатство*), *національний доход*, *Національний олімпійський комітет СРСР* (див., наприклад: Українська радянська енциклопедія : В 12 т.— К., 1978.— Т. 7.— С. 281–283), *національна збірна команда СРСР* та деякі інші випадки (ширше вживалося *загальнонаціональний* у значенні «загальнодержавний; загальнонародний»: «у загальнонаціональному масштабі», «справа загальнонаціонального значення» і под.).

університетів; з'явилися *національні парки* і *заповідники*: *Карпатський національний парк, Азово-Сиваський національний парк, Національний заповідник «Тарасова гора»* та ін.; у 1991–1999 рр. існувала *Національна гвардія України*.

Тривають ідеологічні дискусії навколо поняття української «*національної ідеї*» як ідейної домінанти державотворчої консолідації та активності громадян України — від трактування її за етнічним принципом (консолідація різних етносів країни навколо українського як корінного і титульного), на чому наполягають певні кола в середовищі української національно-державної орієнтації (вони різко критикують, зокрема, резонансну заяву Президента Л. Д. Кучми 1995 р. про те, що «в Україні національна ідея не спрацювала» [34]), до розширення її до меж української політичної нації, тобто громадян України всіх національностей [35].

У радикальніших колах української національно-державницької орієнтації виступають за українську «*національну державу*»: «Побудувати самостійну державу, позбутися багатовікової колоніальної залежності — безумовно, велика справа. Однак для нас не байдуже, яка це буде держава — *українська* чи *без українців*. ... Тепер українці стали *державною нацією*, і, отже, їхнє історичне призначення і їхній святий обов'язок — збудувати *національну державу*» (В. Карпенко. Національна держава і державна нація. — Незалежний погляд: Спец. випуск, 21.08.1997; шрифтові виділення автора); «У першу чергу, нас повинна об'єднати така теза: Українська держава не повинна бути просто незалежною, Українська держава повинна бути *національною державою* — так, як кожна цивілізована держава Європи» (С. Брунь. — Укр. слово, 26.11.1998) [36].

Щодо корелятивного вживання іменника *нація* — у значенні «населення країни, народ; держава, країна», то незважаючи на те, що воно, як і раніше, обмежується переважно запозиченими власними назвами: *Організація Об'єднаних Націй, Ліга Націй*, розвиток його в цьому напрямі також відбувається: «Приємно, що Григорій Суркіс (голова Федерації футболу України.— *О. Т.*) не боявся вживати вислів *українська нація*, як не бояться в Європі казати "французька нація", "італійська нація", "польська нація"... Це означає, що все більша частина наших громадян відходить від радянських стереотипів з їхнім специфічним ставленням до всього національного» (І. Лосєв.— День, 6.07.2012, с. 20) [37]; ви-

[34] Наприклад: «Ми рішуче не погодилися з хапливим передчасним оголошенням торжества українофобів, буцім Україна — це єдина держава в світі, де *національна ідея* не працює, хоч цей присуд і було по-єзуїтському вкладено в уста голови держави» (І. Драч. Доповідь на засіданні Національної ради Конгресу української інтелігенції.— Літ. Україна, 12.11.1998).

[35] Див. ширше про це, наприклад: *Карпенко В.* Національна ідея в українській періодиці.— К., 1999; *Карпенко В.* Антиукраїнські тенденції в Українській державі.— К., 2001.— С. 16–29.

[36] Пор. критику цієї ідеї — з боку не тільки лівих політичних сил (наприклад: «Викликає занепокоєння й інше гасло... — "Від української церкви — до української держави". Від цього гасла до іншого — "Україна для українців" — один крок. А це вже загроза національній злагоді на Україні»: В. Ткаченко. Лик народу і гримаси великодержавності.— Рад. Україна, 12.09.1991) та кіл проросійської політичної орієнтації, а й представників ліберальних кіл української національно-державної орієнтації: «...проблема "українськості" нашої національної держави ... спричиняє неприємні наслідки. Звідси виходить, що поряд з "українськими" існують у нашій країні "неукраїнські" або "не цілком українські" люди і хтось якось зможе вирішувати, хто в цьому світі національно і по-людському неповноцінний» (*Попович М.* Мифология и реальность украинского Возрождения // Дружба народов.— 1998.— № 5.— С. 163–164).

[37] Пор. аналогічний розвиток слів *нация, национальный* у сучасній російській мові: *Осипова М. А.* Трудности категоризации: общественно-политический лексикон //

словом *моя нація* (про народ України) охоче користувався колишній Президент України В. А. Ющенко: «Переконаний, що *моя нація* вийде з цієї кризи ще загартованішою» (з виступу 18 травня 2007 р.);

г) значна активізація частотності вживання, розширення лексичної сполучуваності та розширення семантичного обсягу опорних слів цієї тематичної групи *Україна* (як назва держави), *українець*, *українка*, *український* — від суто національного (етнічного) і територіально-адміністративного до державного [38]: *незалежна*, *самостійна Україна*; *Президент України*, *Герой України* і т. ін.; «Переговори *України* з Італією» і т. ін.; «Слава *Україні*!» — досить поширена тепер формула завершення певних публічних заходів, завершення текстів відповідного змісту тощо («Благослови, Господь, нашу Україну і все українство! Нехай буде щасливою і квітучою велика багатонаціональна сім'я, ім'я якій — *Україна*! *Слава Україні*!»: Резолюція Другого всесвітнього форуму українців.— Літ. Україна, 4.09.1997, с. 2); закріплення при цьому слові прийменника «в»: *в Україну*, *в Україні* (з обмеженням уживання тут прийменника «на») — за аналогією до такої ж прийменникової конструкції з назвами інших держав (пор. також виразну тенденцію в сучасній англійській мові до обмеження вживання при назві *Ukraine* артикля *the* — з такою ж мотивацією); «*Україна*» — як власна назва певного значного об'єкта в ряду подібних: це, наприклад, новозбудований ракетний крейсер — флагман Військово-Морських сил країни, перший вітчизняний залізничний вагон європейського класу, готель у центрі Києва, який до 2001 р. мав назву «Москва»; у складі неоднослівних власних назв: «Авіалінії *України*» (авіакомпанія), газети «Голос *України*», «Самостійна *Україна*», «*Україна* і світ сьогодні», «*Україна* молода» та ін., санаторій «Зорі *України*» (у районі Ялти, який раніше іменувався «Зори России»). Слова *українець*, *українка* розвинули друге значення — «громадянин (громадянка); житель (жителька), уродженець (уродженка) України (незалежно від національності)» [39]: «*нові українці*» (див. п. 3.1); «*Українець* Руслан Пономарьов — відомий шахіст, сам російськомовний росіянин» (т/к «Перший національний», «Вісті», 22.03.2004); проводяться опитування, публікуються видання з переліком «ста великих *українців*». У загальному діапазоні зростої частотності вживання прикметника *український* (наприклад, у новорічному привітанні з 2004 роком Президента Л. Д. Кучми: «Від усього серця вітаю Вас з Новим роком і Святим Різдвом Христовим. Бажаю всім, для кого є рідними *українська земля* і *українське небо*, здійснення всіх найзаповітніших мрій») розширюється коло вживань на позначення, з одного боку, явних атрибутів державності України: *українська держава* (*державність*), *українське громадянство*, *український патріотизм* (так, назва одного з журналів «Патріот Батьківщини» змінилася на «Патріот *України*»), *українська армія*, *український військово-морський флот*, *українські гроші* та ін., *українсько-російський* (та ін.) *кордон*, а з другого, — для характеристики осіб —

Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich.— Warszawa, 2008.— С. 198–199.

[38] Див. докладніше: *Тараненко О. О.* На теми сучасного українського ономастикону…— С. 15–17.

[39] Це не перше «політичне» значення слова *українець*. На початку минулого століття, а особливо під час революцій 1917 р. і громадянської війни так називали учасників українського національного руху та їхніх послідовників. Наприклад, за повідомленням однієї з українських газет у грудні 1918 р., «аташе французького консульства в Києві … вжив заходів до мирного рішення конфлікту між *українцями* і добровольцями на півдні і особливо в Одесі» (див.: *Бурмистренко С.*, *Рогозовская Т.* Сорок семь дней из жизни Города : Хроника конца 1918 — начала 1919 года // Collegium.— К., 1995.— Вып. 1–2.— С. 131).

етнічних неукраїнців і негромадян України, тісно пов'язаних, однак, з нею: «видатний *український* художник» — про І. Рєпіна (Мовознавство, 2008, № 4–5, с. 136); «видатний *український* піонер повітроплавання» — про О. Можайського, який тривалий час жив і працював на Вінниччині (Укр. слово, 17.08.2000, с. 13). Розширилося коло його вживань у власних назвах — назвах установ, організацій, друкованих органів та ін.: Національний центр ділового і культурного співробітництва «*Український дім*» (у Києві), «*Український* письменник» (видавництво, що в часи СРСР мало назву «Радянський письменник»), «*Українська* культура» (колишній журнал «Соціалістична культура»), газети «*Українська* газета», «*Український* форум», «*Український* шлях» (м. Львів) та ін.; у назвах товарів: «*Український* квас» (напис на бочках для вуличної торгівлі, на яких раніше в Києві фігурувало «Русский квас»), «Гірчиця *українська*» (перед цим вона називалася «Гірчиця російська»); в усіченій формі — в абревіатурних назвах установ, підприємств, організацій: «*Укрзалізниця*», «*Укрпошта*», «*Укртелеком*» і под.; у назвах з певним символічним змістом: «*Український вимір*» (програма на першому каналі Українського радіо 2012 р. про актуальні проблеми державного життя України); «...То буде Ваша газета. ... Щоби настав для нас нарешті У*країнський час*! Сподіваємось, Ви підтримаєте нас!» (Час, 27.11.1998, с. 1: звернення до передплатників).

Але водночас у межах українського національно-державницького дискурсу лунають застереження щодо того, що в новопосталій українській державі ще явно недостатньо українського національного елементу, і заклики до посилення боротьби за «*справді українську*» *Україну*:

«У*країні — українську владу*!» (одне з гасел блоку «Національний фронт» у виборчій кампанії до Верховної Ради України 1998 р.); «Він (Президент України В. Ющенко. — *О. Т.*) увійшов у нову історію України як будівничий Держави на національних фундаментах. А для мене найважливіше, щоб не зупинилося будівництво *української України*, суверенної європейської держави, в якій буде подолано "хохлацьке двуязичіє", рабське послушенство господарям Кремля» (Д. Павличко. — Україна молода, 31.10.2009); «Зробити правильний вибір закликали київські письменники та члени Конгресу української інтелігенції. ... Учасники зборів дійшли висновку, що підтримати на виборах 31 жовтня потрібно найбільш реального й найбільш *українського кандидата*, який ... є *більш українським*, ніж Кучма, Симоненко, Вітренко разом узяті» (Веч. Київ, 13.10.2000); «Ідеологи російського націоналізму і неоімперіалізму ... великою мірою визначають принаймні культурну й освітню політику нинішньої *недоукраїнської влади* і тим готують остаточне російщення України, її інтеграцію в "русский мир"» [40].

Набули поширення вислови *ірландизація* (*ірландський варіант розвитку*) *України*, а після 1995 р., коли в Білорусі російську мову було проголошено другою державною, а фактично вона стала «першою» державною, і *білорусизація* (*білоруський варіант розвитку*) *України* на позначення згубності для української мови та культури проголошення російської мови — мови колишньої метрополії — другою державною або офіційною, наприклад: «Українська державницька ідея завжди була його (О. Гончара. — *О. Т.*) палахкою суттю. "*Білорусизація*" — це не єдина загроза молодій Українській державі, "*ірландизація*" з її кривавими Ольстерами — ось до чого може довести зарозуміла відсутність державної політики на захист української мови і української душі» (І. Драч). Висловлюються також протести проти недиференційованого розуміння як «*великих українців*» усіх тих відомих осіб, хто народився і жив в Україні, незважаючи на їхнє реальне ставлення до українського національного «моменту» (причому не тільки серед етнічних неук-

[40] *Дзюба І.* Нагнітання мороку : Від чорносотенців початку XX століття до україно фобів початку XXI.— К., 2011.— С. 4.

раїнців, а й у середовищі останніх), пор., наприклад, критичний закид щодо включення до списку «Ста українців усіх часів» особи В. В. Щербицького (Є. Сверстюк. Сто українців.— Укр. слово, 2.08.2000).

Показовою в цьому плані стала також доля конкуренції між двома номінативними словосполученнями на позначення сукупності етносів / громадян усіх національностей, що населяють Україну, — *український народ* і *народ України* (перше з них до доби незалежності вживалося в офіційному дискурсі, в публіцистиці звичайно тільки в етнічному значенні, а в адміністративно-територіальному значенні воно нібито могло дискримінувати представників інших національностей, і в такому значенні вживали другу з цих назв) [41]. Перші два Президенти України, стаючи на посаду, складали присягу «*народу України*»: «Урочисто присягаю народу України…» (з інавгураційної промови Л. М. Кравчука 5 грудня 1991 року); так само було в текстах присяг у силових структурах (Збройних силах та ін.): «урочисто клянусь народу України». У Конституції України 1996 р. після тривалих напружених політичних дискусій і балансування між визначеннями *народ України* (на якому наполягали, зокрема, ліві сили) і *український народ* (пропозиція кіл української національно-державницької орієнтації) було введено компромісне досить незвичне з правописного погляду поняття *Український* (орфографічний казус: саме з великої букви) *народ*, оскільки прикметник тут можна виводити не тільки від *українці*, а й від *Україна* («Верховна Рада України від імені *Українського народу* — громадян України всіх національностей… приймає цю Конституцію — Основний Закон України» — з преамбули до Конституції). Так само зроблено в інших державних документах — наприклад, у тексті військової присяги: «урочисто присягаю *Українському народові*», хоча в друкованих органах і виступах керівників, зокрема, Комуністичної партії України й досі лишається «*народ України*». Якщо в своєму новорічному привітанні з 1997 роком Президент Л. Д. Кучма звертався до «*народу України*», то у вітанні з 1998 роком — уже до «*українського народу*»; збірник його статей і виступів 2000 року мав назву «Вірю в *український народ*». Варіант *український* (з малої літери) *народ* уже набув достатнього поширення [42].

---

[41] У радянський час уживання словосполучення *український народ* на позначення сукупності етносів, що населяють Україну, наражалося на підозру в «українському буржуазному націоналізмі». Пор. у спогадах М. С. Хрущова про історію напису на пам'ятнику М. Ф. Ватутінові в Києві (журн. «Огонек», 1989, № 35, с. 17): «Когда стали готовить памятник, возник вопрос, какую надпись сделать на памятнике. Я предложил написать примерно так: "Генералу Ватутину от украинского народа". … Когда уже стали готовить надпись, вдруг в Москве подняли этот вопрос. Тогда был начальником культуры кто-то с украинской фамилией — Рябченко или Скрябченко, но не украинец. Вот он мне вдруг звонит и говорит, что такую надпись сделать нельзя. Я говорю: "Почему?" "Это, — говорит, — националистическая надпись…" "Постойте, — говорю, — … какой же здесь национализм: от украинского народа русскому человеку, так это же награда…!" … Мне потребовалось много усилий, чтобы отстоять эту надпись». Широке запровадження у вжиток словосполучення *народ України* пов'язують особливо з добою правління В. В. Щербицького (див.: *Лазебник Ю.* Щербицький і українська мова // Літ. Україна, 23.08.1990).

[42] В історії незалежної України вже відомі й інші випадки конкуренції між такими номінативними моделями — у власних назвах організацій, з приводу чого між ними спалахували дискусії й доходило навіть до судових позовів за «привласнення бренда», хоча про «політичні» відмінності між назвами при цьому не йшлося: *Народний рух України* («класичний», очолюваний до його смерті В. Чорноволом) — *Український народний рух* (політична партія на чолі з Ю. Костенком, яка виникла внаслідок розколу Руху), *Українська народна партія* (на чолі з Ю. Костенком — колишній Український народний рух) — *Народна партія України* (на чолі з В. Литвином), *Партія зелених України* і окремо *Зелена партія*

Уживання прикметника *український*, прислівника *по-українському* (з акцентуванням як на «етнічних», так і на «державницьких» аспектах їхніх значень) стало також поширюватися в різноманітних закликах з апелюванням до патріотизму громадян: «Купуй *українське*. Говори *українською*. *Українське* є добре, і добре, що є» (з реклами напоїв заводу «Оболонь»: радіо «Ера», 2002 р.); «Слухайте *українське*!» (регулярні заклики на радіо «Промінь», 2012 р.); «Усе частіше бачимо на рекламних щитах і чуємо по радіо заклики робити вибір на користь вітчизняного: "*Купуй українське*!", "*Слухай українське*!", "*Читай українське*!" Слушно, звичайно. І — патріотично» (Урок української, 2002, № 8, с. 31 — коментар від редакції).

Стали широко вживаними слова *українознавство* як назва відповідного комплексу наук і навчальної дисципліни (відоме ще від початку XX ст., але чомусь ігнороване словниками радянського часу), *українознавчий*, *українознавець*;

д) оскільки ідея української державності, на переконання значної частини українського суспільства, реалізується далеко не останньою мірою у протиставленні до ідеї (велико)російської державності й навіть усупереч їй, образ *Росії* в рамках українського національно-державницького дискурсу посідає на тлі інших держав (насамперед, зрозуміло, сусідніх) особливе місце (в дискурсах лівих політичних сил і кіл проросійської політичної орієнтації мовний образ Росії оточений, як і в радянські часи, належним пієтетом) — від частотності використання синекдохічних образів *Москви* і *Кремля* в контекстах з конотацією несхвальності («...у *Москві* заговорили про антиукраїнську партію в російській політичній еліті», «У *Кремлі* не задоволені»: Голос України, 9.08.2001) і вживання несхвально-іронічних евфемістичних перифразів на позначення російської держави на зразок (*наш*) *північний*, рідше *північно-східний сусід*, *сусідня* (*північна*) *держава*: «Дедалі нові й нові "перли" видає найвищий законодавчий орган *нашого північного сусіда*» (О. Піскун. — Молодь України, 23.01.1997); «Україну поставили перед вибором: або транспортувати газ, або залишити без тепла південь і схід своєї країни. Глава держави не виключив, що *наш вічний сусід* мав намір у такий спосіб ... збурити протестні настрої... Проте зверхників *сусідньої держави* так "переклинило", бо хочуть мати вигляд одноосібних переможців у газовій війні з Україною» (О. Черевко. Газове шоу. — Сільські вісті, 15.01.2009) — до застосування різкіших емоційних оцінок, як, наприклад: «Каламбур тижня (рубрика). Доки сонце зійде, *Росія* очі виїсть» (Голос України, 21.01.1995), у тому числі з означенням *імперський*: «Наміри комуносоціаліста Олександра Ткаченка приєднати Україну найближчим часом до Міжпарламентської асамблеї СНД ... є зухвалим посяганням на незалежність нашої держави, намаганням ... підставити нас під *імперський чобіт північного сусіда*» (В. Леонтович та ін.— Слово Просвіти, 1999, ч. 2); «*імперська свідомість* російського обивателя» (Л. Пілунський. — Час, 1997, № 22). У вжитку реактуалізувалося означення *московський* у значенні «російський», *московщина*: «...є загроза для України втратити державність, коли у 1999 р. український натовп (саме натовп, а не народ) вибере Президентом лівого, який поведе нас у *московське рабство*, наче отару овець» (В. Сенчило, читач. — Укр. слово, 11.02.1999); «Геть *московського попа*!» (напис на транспарантах учасників пікетів з протестами проти приїздів до України патріарха Російської православної церкви Кирила);

України — Українська партія зелених, Український молодіжний парламент — Молодіжний парламент України, Українська федерація гімнастики — Федерація гімнастики України.

«Український народ нарешті звільняється від засилля *московщини* й на власній землі будує свою національну українську державу» (В. Поліщук.— Кримська світлиця, 2.04.1999).

О. О. TARANENKO

FORMATION OF THE NEW SYSTEM OF SOCIAL VALUES AND PRIORITIES OF THE UKRAINIAN SOCIETY (based on the late XXth — early XXIst century Ukrainian language materials). III

The article focuses on the main tendencies of nominative and axiological reorientations in the development of lexical-phraseological structures, of word-building means systems, and of a stylistic means stock in the Ukrainian language of the late XXth – early XXIst century, that occurring mainly in socio-political and socio-economic thematic spheres. They consist in orienting, on the one hand, to new, critical comprehension of the previous system of socio-political, moral and cultural values of a society, and, on the other hand, to forming a new system of social values: it is, first, an actualization of traditional and «common to all mankind» social, moral, cultural landmarks and priorities, secondly, rebirth and strengthening of nation-state Ukraine aspects language representation, thirdly, emulation of «European» and «world-wide» values.

Keywords: «revaluation of values» in language, key words in the Ukrainian language of the modern age, nominative and axiological tendencies in the Ukrainian language of the modern age.

(*Продовження див. у наступних номерах журналу*)